

26/12-Tweewekelijkse uitgave van het Humanistisch Verbond - 12 juni 1971

HUMANIST

Nogmaals: 'eenzijdigheid' in ons humanisme

Met belangstelling heb ik de reactie gelezen van de heer P. Blauw uit Witteveen (Humanist 1.5.71) op mijn artikel in Humanist 2.4.71 over bovengenoemd onderwerp.

De heer Blauw stelt: *als je meningen van anderen probeert te begrijpen, hoeft dat niet te betekenen, dat je op anderer zienswijze geen kritiek mag hebben.* Daarmee ben ik het eens. Ik heb dat tot uitdrukking gebracht (maar niet duidelijk), door op te merken, dat de humanist, bij tijd

en wijle, kleur moet bekennen. maar als humanist steeds, bij elk geval, zich opnieuw bezinnend, met een schone lei, om aldus de werkelijke verhoudingen, door een humanistische bijdrage, helderder in het licht te stellen.

Het is voor de naar objectiviteit strevende mens steeds duidelijker, dat het onoprecht is, altijd, met een zeker automatisme, goedkeurend te knikken naar één kant van de maatschappij. Dat is namelijk *partij-werk*. En zodra ons humanisme in een partij-kader gevat wordt, is het met het humanisme gedaan. We moeten ons dus wel maatschappij-kritisch opstellen, maar wij zullen onze pijlen naar méér zijden moeten richten, al naar gelang een zorgvuldig gevormde mening dat vereist. Het doel van het humanisme overstijgt het doel van de partij.

In vele gevallen zal kritiek, die op een bezonnen oordeel volgt, uiteraard moeten uitmonden in daden!

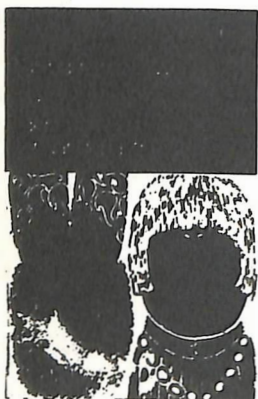
Ik wil er voorts met nadruk op wijzen, dat een meerzijdige kritiek niet hoeft te leiden tot kleurloze vervaging, zoals de heer Blauw vreest. Een oordeelsvorming, waarbij rekening wordt gehouden met diverse aspecten, zonder aanzien van partij of van persoon, zal ons niet kleurloos maken, maar integendeel een kleurig beeld verschaffen met gezaghebbende stem. Dit humanistisch postulaat moge idealistisch zijn, maar zonder idealen zullen we nooit verrijkt worden met nieuwe realiteiten. We hebben in dit opzicht bovendien de wind met ons mee, omdat er in onze samenleving vele gewone mensen zijn (in hoofdzaak aan de basis van de maatschappij), die een neiging hebben, oude grenzen, die onze maatschappij-beschouwende groeperingen nog scheiden, wederkerig te overschrijden. Voor velen van hen zijn de verschillen niet meer zo interessant. De felle tegenstellingen treffen we in hoofdzaak aan in de toppen van de instituten. Vele kopstukken van die instituten geven zich niet voldoende rekenschap van wat er aan de basis verschuift... Wij humanisten moesten die tendentie nauwkeurig registreren en er konklusies uit trekken. Ik stel daarom, dat wij ervoor moeten passen een zoveelste instituutje in een vakje te worden. Humanisten horen eerder tussen de vakjes, dan erin! De integrerende tendentie aan de basis van de samenleving, los van de bestaande partijen en ideologieën, dienen wij te bevorderen.

Wanneer de heer Blauw nu stelt, dat hij kiest vanuit een humanistisch credo, dan juich ik dat natuurlijk toe. Mijn (vermoedelijk toch nutteloos) geschrijf richt zich niet tegen de heer Blauw, maar tegen de overheersende geest van hen, in onze kring, die met puur-persoonlijke opvattingen op ons Verbond een etiket plakken, dat niet voldoende recht doet aan de inhoud. Het misverstand bij onze beleidsvormers is, dat zij de ongodsdienstigen 'op één hoop vegen' en daarmee, zoals de Margriet-enquête aantoonde, de werkelijke verhoudingen buiten beschouwing laten. Het lijkt er dikwijls op, ook al overwegende de kritiek van de heer Blauw op het overgrote deel der buitenkerkelijken, dat ons Verbond toch allereerst bestemd is voor ongodsdienstigen met een bepaald stempel. De veel gehoorde stelling, dat er in ons Verbond ruimte is voor vele meningen, heeft weinig te betekenen, wanneer de woordvoerders toch bijna altijd uit hetzelfde vaatje tappen! Dat ons Verbond ernstige groeistoornissen vertoont hangt met dit onlogische beleid natuurlijk samen.

Tenslotte is het mij aangenaam te kunnen instemmen, met wat de heer Blauw aan het slot van zijn artikel stelt, namelijk, dat het de moeite waard zou zijn aan enkele duizenden de vraag voor te leggen: *'Waarom bent u nog geen lid van het H.V.?'* Inderdaad, deze vraagstelling ligt in het verlengde van mijn artikel en de antwoorden zouden belangwekkend informatie-materiaal kunnen opleveren.

G. L. Salm, Bussum

Dr. H. Ph. Milikowski

Lof der onaangepastheid

Dit boek heeft in kringen van sociologen, sociaal-psychologen, maatschappelijk werk geleid tot uitvoerige, soms heftige discussies.

Milikowski's visie op sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid heeft naam gemaakt.

Onaangepastheid is niet een uitsluitend negatieve houding. Zonder onaangepastheid geen menselijke vooruitgang:

265 blz. f 15,50

Bestellingen per giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers - Utrecht.

HUMANIST

voortzetting van Mens en Wereld

Tweewekelijkse uitgave van de stichting 'de humanistische pers'

Jaargang 26 nummer 12
12 juni 1971

Redaktrice:
Josephine Vonk

Redaktieraad:
Mevr. P. Hienekamp,
Mej. E. van der Reijden,
R. de la Rie,
H. J. Roethof,
H. Wiedeman.

Redaktiesekretaris:
F. C. van Soesbergen,
Paulus Buyslaan 23, Amersfoort,
telefoon 03490-16474

Lay-out: Gerard Voet
Druk: Storm - Utrecht - Maarssen

Administratie, abonnementen
en advertenties:
Postbus 114, Utrecht,
telefoon 030-24641,
postgiro 58 t.n.v.
'de humanistische pers', Utrecht.

Abonnementsprijzen per jaar:
Nederland, andere EEG-landen,
Suriname en Ned. Antillen f 12,50
Overige landen f 14,—
Losse nummers f 0,50

In dit blad ingenomen standpunten
zijn niet noodzakelijkerwijs die van
het Humanistisch Verbond.

Over jij - en jou - gesproken

Door Josephine Vonk

Mijn kinderen zeggen u tegen mij. Dat is nu al twintig jaar zo en zelf merken we het niet dat het anderen wel eens wat vreemd in de oren klinkt. Mijn vriendin zegt, dat ze die u-zeggerij volslagen malligheid vindt. Mijn vriendin zegt, ze vindt het een soort folklorisme. Ze had het eigenlijk niet verwacht van ons.

Ik weet, dat ik er destijds echt over gedacht heb, hoe dat moest. Hoe dat moest als dat kind tegen mij zou gaan praten. En ik heb het kind heel bewust geleerd om u te zeggen en de tweede ook en de derde ook en de vierde hoefde ik het niet te leren, die deed dat toen vanzelf, want die hoorde niet anders van de zusjes en het broertje en bij de vijfde was dat ook zo.

Mijn vriendin zegt, dat bevordert de saamhorigheid in het gezin niét. Ouders en kinderen moeten als gelijken met elkaar omgaan, zegt ze. En dat u onderstreept . . . nou ja . . . een hiërarchie.

Ik zeg dat ik de voordelen van het u-zeggen en de nadelen van het u-zeggen destijds tegen elkaar heb afgewogen en toen gedacht dat het toch niet aangaat om bij vóórbaat uit te gaan van een bondgenootschap. Nietwaar, we zeggen toch alleen jij-en-jou als er een soort verwantschap bestaat; jij-en-jou onderstreept een vertrouwelijke verhouding. En wie zegt mij dat zo'n klein, nog onmondig wezen later prijs zal stellen op zo'n verhouding? Mijn vriendin zegt, dat hangt van jezelf af. Je bepaalt die koers zelf, zegt ze.

Ik noem dat eigengereid en on-wijs.

Kijk, zelf ben ik zo'n produkt van De Eeuw Van Het Kind. Mijn ouders gingen het allemaal bewust anders doen dan zij in hun jeugd ondervonden hadden. Ze kwamen beiden uit een gezin met zes kinderen, pa was de baas en ma de uitvoerende macht en de kinderen kwamen er gewoon niet aan te pas en dat vonden ze allebei verkeerd en daarom wilden zij het anders doen, beter, kortom zij waren verlichte ouders. Toegerust met boekjes en recepten gingen zij hun kind, hun enig kind, dat was mode in die dagen, opvoeden. Mam zou de vertrouweling worden en pap de grote vriend. De u-barrière werd bij voorbaat al gesloopt. De vader en de moeder stelden zich niet boven maar naast dat kind. Samen zouden ze het waarachtig wel rooien.

Juist dat 'samen' begon dat kind knap te benauwen toen de tijd aanbrak dat het begon te steigeren en dat jij-en-jou werkte remmend bij elke woordenwisseling, want dan kreeg het te horen dat het toch wel een bijzonder onaangename toon aansloeg en zelfs brutaal begon te worden.

En zie je, je kon er niet omheen. Ik weet dat er jaren zijn geweest dat ik nog liever mevrouw en meneer had gezegd, met u erbij, dan dat pap en mam en jou en jij. Ik had het gevoel dat dat jij-en-jou me lamlegde, het was een lasso om de nek, waar je geen last van had als je maar aan hun kant bleef. JOUW kant bestond trouwens niet eens.

Ik had het gevoel dat ik met u-zeggen veel beter met ze had kunnen praten, omdat je dan vanaf een bepaalde af-

stand tot ze had gesproken, omdat je dan niet zo verdomde dicht op ze zat door dat jij-en-jou, dat zulke geweldige verplichtingen gaf tot kameraadschappelijkheid. Dat jij-en-jou was geen kwestie van iemand aardiger vinden dan een ander iemand, of iemand beter kennen dan een ander iemand! Ik vond ze helemaal zo aardig niet en kennen deed ik ze allerm minst. Ik vond ze zonder meer opdringerig. Ik had graag een afstand onderstreept met u-zeggen. Het was beslist de discussie ten goede gekomen.

'Maar dat ligt in jouw gezin toch heel anders,' zegt mijn vriendin.

Daar heb je het nou. Ik heb steeds gedacht: laat die kinderen in vredesnaam de vrijheid. Laat ze hun eigen leventje, onder hun eigen leeftijd. Dwing ze niet tot een intimiteit, bij voorbaat al, tot een saamhorigheid, bij voorbaat al, door dat jij-en-jou. Gun ze de vrijheid. Mogen ze misschien op een afstand blijven? Moeten ze misschien, bij voorbaat al, want zo voel ik dat, met dat jij-en-jou, kollegiaal naast mij staan?

Ik vind echt dat ze beter af zijn als er wat ruimte blijft tussen ons en ik vind ook dat die ruimte al meteen in het woordgebruik ligt bij dat u-zeggen.

'Spijkers op laag water,' zegt mijn vriendin en haalt de schouders op.

Ook „De Tijd” gaat voorbij,

zegt A. L. Constandse

DE TIJD maakt slagzij. Zal zij kapseizen? De bemanning wil het schip niet verlaten en doet wat zij kan om het te behouden. Wat is er eigenlijk aan de hand?

AMSTERDAM, 14 mei — Binnen enkele weken valt een definitieve beslissing over de opheffing van het katholieke landelijke avondblad *De Tijd*. De direktie van de bijna 100.000 abonnees tellende krant heeft vandaag een verklaring uitgegeven, waaruit de ondernemingsraad opmaakt dat het VNU-koncern, waartoe *De Tijd* behoort, niet langer bereid is het verliesgevende dagblad te financieren.

AMSTERDAM, 15 mei — Het met opheffing bedreigde dagblad *De Tijd* is vanochtend verschenen met een voorpagina die slechts één enkele hartekreet van de redaktie en tevens een oproep om steun aan de lezers bevat. 'Wij gaan door met *De Tijd*'. Doe mee,' luidt de boodschap die vandaag al het nieuws naar andere delen van de krant heeft weggedrukt.

AMSTERDAM, 17 mei — Indien het dagblad *De Tijd* op korte termijn — erin slaagt een aanzienlijk aantal nieuwe abonnees te winnen zal worden gezien of het genomen besluit tot opheffing van het dagblad per 1 juli nog kan worden herroepen.

Het katholieke dagblad *De Tijd* (126 jaar oud) verkeerde al sinds enkele jaren in nood en de lezer zal wellicht weten of het al definitief ten dode is opgeschreven. Niet alleen de redacteuren van de krant, maar ook duizenden lezers en niet-katholieke kollega's van de journalisten hebben zich geschaard achter akties om *De Tijd* te redden als 'enig katholiek landelijk dagblad'. In een veelsoortige democratie mocht volgens hen een roomse stem niet ontbreken. En het is juist dat de opiniepers zoveel mogelijk gevarieerd behoort te zijn. Niettemin moet men opmerken dat het allereerst een zaak is van de katholieken zelf (formeel minstens een derde deel van onze bevolking) om een nationale krant van konfessioneel karakter op de been te houden... als daar tenminste behoefte aan bestaat! Dan moeten de offers gemakkelijk door de katholieken zijn op te brengen.

Om te beginnen moet men echter twijfelen aan die behoefte. Er bestaan wel een aantal organen die een min of meer katholiek karakter hebben, met name in Brabant, Limburg en Gelderland, maar zij zijn streekbladen die toch allereerst informatie verschaffen. Financieel bedruipen zij zich, want de exploitatie ervan (ook door middel van advertenties, de hoofdbron van inkomsten) is eerder rendabel dan die van landelijke

kranten. Ook deze laatste zijn uitgaven van commerciële ondernemingen. Een der hoofdredacteuren van *De Leeuwarder Courant* schreef onlangs: 'Dagbladen zijn produkten van naar dividend strevende commerciële bedrijven, geen kunstwerken, gehandicapten of ouden van dagen'. Slechts twee van de huidige nationale dagbladen, namelijk *De Waarheid* en het pas opgerichte *Reformatorisch Dagblad*, die een bescheiden oplage hebben en weinig lonende advertenties, bestaan door financiële opofferingen van lezers en redacteuren. Wat de overige kranten betreft vragen de lezers (die kunnen overstappen op een regionaal orgaan) zich af waarom zakelijke partikuliere uitgevers met miljoenen gesteund zouden moeten worden.

In het geval van *De Tijd* is dit begrijpelijk. Als uitgeefster fungeert een mammoet-onderneming, de VNU, met een jaarlijkse omzet (1970) van 494 miljoen, eigen investeringen van 36 miljoen en een winst van 17 miljoen gulden. Dit concern legt echter geld toe op *De Tijd*, in 1970 niet minder dan drie en een half miljoen gulden. Nu bestaat de topleiding van deze 'informatie-industrie' voor het grootste deel uit katholieken. Maar ook zij hebben dit offer niet langer voor *De Tijd* over, en het blad is ook voor hen geen levensbehoefte. Er zijn verder niet genoeg gelovigen die bereid zijn behoorlijke bedragen op te brengen (zoals de aanhangers van *De Waarheid* en *Het Reformatorisch Dagblad*) voor een duidelijk gekleurd orgaan ter verdediging van een overtuiging. Bepalen wij ons tot de kerkelijke ideologie, dan konstateren we dat de tijd voor grote konfessionele bladen kennelijk voorbij is. En het zou een unikum zijn als het uiterst orthodoxe *Reformatorisch Dagblad* lang in leven bleef.

De 'ontkerstening' van de pers is dus — na de expansie van de streekbladen — een tweede oorzaak van de malaise van *De Tijd*. In *De Volkskrant* en *De Nieuwe Linie* schrijven tal van niet-katholieken en zij worden door vele atheïsten gelezen. Van hun kant zijn honderdduizenden katholieken geabonneerd op dagbladen, die wat de kerk aangaat neutraal of liberaal zijn. En een van huis uit kalvinistische krant als *Trouw* heeft ook al een uiterst gevarieerde lezerskring en geeft bijvoorbeeld steeds meer nieuws over humanisme en katholiek godsdienstig leven. Tegen deze tendentie in wilde *De Tijd* beslist een katholiek orgaan blijven. De redaktie was tegen fusie (met bijvoorbeeld *Handelsblad-NRC*, waarmee

reeds allerlei kontrakten gesloten waren) en probeerde tegen de stroom op te roeien. Dit kan best verdienstelijk zijn, maar het gaat om een bedrijf van 320 man personeel. Zulk een onderneming in stand te houden is geen kleinigheid. Een veel kleiner blad zou misschien met extra-bijdragen van de lezers (zoals *De Groene* en *De Nieuwe Linie*, of *De Waarheid* en *Het Reformatorisch Dagblad*) in stand zijn te houden als ideologische prestatie, los van een kapitalistische ondernemingsvorm. Misschien. Want *De Tijd* ging elk jaar achteruit (tot 92.000 abonnees) en had een zeer vlottend publiek: elk jaar kwamen er 15.000 bij en gingen er 16.000 weg! Ook katholieke adverteerders waren niet liefdadig genoeg om het blad aan extra-inkomsten te helpen. Kortom: als *De Tijd* moet verdwijnen is dit een historisch vonnis, en gelovigen zullen dan wel van een godsgericht spreken: een gemeenschap van vier miljoen katholieken vindt het dan niet nodig zich in te spannen om een uitgesproken rooms landelijk dagblad voor ondergang te behouden.

Natuurlijk kan men wel financiële steun aan dagbladen (en waarom ook niet aan weekbladen?) bepleiten, zoals die reeds wordt gegeven uit de inkomsten van de radio- en televisie-reklame, de grootste konkurrente van de adverterende pers. Maar het is een hachelijke politiek staats-subsidies te gaan verlenen aan kapitalistische ondernemingen die hun verliesposten gedekt willen zien. Dan kan men zich beter afvragen (zoals bijvoorbeeld Jan Rogier dat doet) of 'ideologische' dag- en weekbladen niet uitgegeven moeten worden door stichtingen zonder winstgevend doel, met de redacteuren als bestuursleden, terwijl de technische verzorging wordt overgelaten aan één of meer nationale gesubsidieerde 'drukfabrieken'. Ook dan moet er een behoorlijke levensvatbaarheid zijn. Gemakkelijk is het plan niet te verwezenlijken, de democratie moet gewaarborgd zijn, maar er valt over te praten.

Voorlopig leert de historie met *De Tijd* ons, dat alleen de opofferingen van lezers en redacteuren die behoefte hebben aan het verbreiden en verdedigen van een levens- en wereldbeschouwing (en niet alleen aan informatie) het voortbestaan van een opinieblad kunnen garanderen. Uit eigen kring moeten de middelen komen om overtuigingen en idealen te dienen. Het is overbodig te zeggen hoezeer dit ook geldt voor humanisten!

Humanisme

Ook Uw kijk op het leven?

door C. H. Schonk

In eenvoudige, heldere taal zet de schrijver de humanistische principes en de humanistische kijk op het leven uiteen.

96 blz.

Prijs f 4,50

Bestellingen per giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers, Utrecht.

„De Tijd” zou de tijd moeten krijgen,

zegt W. Schaafsma

Met zo'n kleine honderdduizend abonnees zou *De Tijd*, voor Nederlandse begrippen, een kerngezonde krant moeten kunnen zijn. Dat is niet het geval. Niet de oplaag is immers bepalend voor het rendement van een dagblad, maar de aantrekkelijkheid voor de adverteerders. Wat dat betreft zou het te simplistisch zijn de moeilijkheden waarin het eerbiedwaardige, maar ondanks zijn leeftijd springlevende — gelet op de redactionele inhoud, dus op de intrinsieke kwaliteit — katholieke orgaan verkeert, te herleiden tot de konkurrentie die alle Nederlandse kranten, maar de landelijke dagbladen toen wel in het bijzonder, ondervinden van de ether-reklame. Al voor de reklame in radio en televisie er kwam, waren de meeste kranten in ons land voor twee derden van hun inkomsten aangewezen op de opbrengsten van advertenties. Een advertentieloze krant zou drie of vier maal zo veel moeten kosten, wilde zij rendabel blijven. Vind de lezers maar eens, die bereid zijn zo'n prijs te betalen. Zoek de ondernemers die de moed hebben zo'n dure krant op de vrije drukwerkmakkt te brengen. En krijg dan een minister van Economische Zaken zo ver, dat hij vanuit zijn verantwoordelijkheid voor het prijzenbeleid toestemming geeft voor die, relatief enorme, abonnementsprijsverhoging. (Toch kost een redelijk goede krant nog altijd niet meer dan een vijfde van een pakje sigaretten, een derde van een kop horeca-koffie. De hoeveelheid zetsel en papier die er, op een gemiddelde zaterdag, in zo'n krant zitten komen overeen met die welke nodig zijn voor een behoorlijke pocket of paperback!). Als advertentiemedium is *De Tijd* minder aantrekkelijk dan de meeste regionale kranten en dan enkele grote ochtendbladen. Dat heeft vooral te maken met de spreiding van de abonnees over het hele land en met het gegeven, dat de meeste lezers door de grote adverteerders ook via andere media bereikt kunnen worden. En dan wellicht efficiënter. Als kwaliteitskrant moet *De Tijd* het vooral hebben van lezers uit een bepaalde opleidings- en welstandsklasse. Deze karaktertrek heeft het dagblad gemeen met andere kwaliteitsbladen, en dan vooral met *NRC/Handelsblad*. De moeilijkheid hierbij is, dat dergelijke kranten — evenals gerenommeerde buitenlandse persorganen als *The Times*, *The Guardian*, *Le Monde* en de *Neue Züricher Zeitung* — weliswaar gericht zijn op een publiek dat meer dan oppervlakkige voorlichting wil, maar dat er van een duidelijk verband tussen bijvoorbeeld opleidingsniveau en behoefte aan uitvoerige, kritisch gekozen (achtergrond)informatie, maar in beperkte mate sprake is. Uit een in Groot-Britannië gehouden onderzoek is gebleken

dat *The Times* en *The Guardian* hun lezers voor 90 % betrekken uit de groep van 'academici en leidinggevend', maar dat van die groep 90 % genoegen neemt met journalistiek oppervlakkige kranten. Academische graad of maatschappelijke welstand zijn allermindst garanties voor een actieve belangstelling voor het wereldgebeuren en de achtergronden daarvan. Zo min als deze criteria maatschappelijke betrokkenheid dan wel het vermogen tot zelfstandige oordeelsvorming waarborgen.

Het is makkelijk met mooie woorden te getuigen van de betekenis van de uitingsvrijheid en het recht op informatie. Het is even makkelijk te beweren dat de instandhouding van een gedifferentieerde pers noodzaak is voor de handhaving van de democratie. Ik heb er geen behoefte aan uitspraken als deze te bestrijden. Ze blijven echter slagen in de lucht, als men niet bereid of in staat is te aanvaarden, dat de malaise van de publiciteitsmedia een rechtstreeks gevolg is van onze maatschappijstructuur. *De Tijd* is niet het enige persorgaan dat in grote nood verkeert. Markant is het wel, dat *De Tijd* wordt uitgegeven door een van de krachtigste uitgeversscombinaties in ons land: het VNU-koncern. Een groep die veruit het grootste deel van de vrouwen- en publieksbladen beheert; die (als leverancier van de AVRO) het grootste programmablad produceert; die een van de bloeiendste pocketuitgeverijen (Het Spectrum) in eigendom heeft; die boekenclubs en grammofoonplatenclubs in het leven heeft roepen; die zich van een goed entree op de schoolboekmarkt heeft verzekerd; die zich, in samenwerking met enkele buitenlandse concerns, ijverig voorbereidt op 'exploitatie, misschien wel monopolisering, van de binnenkort te verwachten nieuwe markt van videokassettes. Gerelateerd aan de totale omzet van de VNU zijn de, op zichzelf respectabele, verliezen van *De Tijd* niet eens zo indrukwekkend. Maar ondanks de sociale bewogenheid die in de VNU-kantoren zeker niet ontbreekt — per slot van rekening is de politikus en psycholoog J. de Quay vele jaren president-commissaris van het koncern geweest — voelt de leiding er niets voor, dat verliesgevend orgaan te blijven exploiteren. Voor sentimentsoverwegingen is er in een commercieel beleid geen plaats.

Natuurlijk mag dit geen reden zijn, om *De Tijd* niet de tijd te gunnen weer zakelijk gezond te worden. In dit opzicht is het een novum in de landelijke dagbladpers, dat de redacteuren rechtstreeks een beroep op de lezers hebben gedaan. Per slot van rekening

is een krant in de eerste plaats een geestelijk produkt, en als zodanig de geestelijke eigendom van journalisten en lezers tezamen. Maar de ervaring leert, dat voor een algemene aanvaarding van dit besef de tijd (zonder hoofdletters) nog niet rijp is. Het lijkt optimistisch van zo'n actie meer dan een kortstondig soelaas te verwachten. Zo lang kranten het nog vooral van de adverteerders moeten hebben blijven zij, tenzij ze een grote leedsichtheid hebben binnen een beperkt gebied dan wel een qua koopkracht en bestedingsgewoonten sterke, homogene groep bereiken, van ondernemersstandpunt uit gezien weinig aantrekkelijke objecten. Ons onderwijssysteem is tientallen jaren lang zo duidelijk door de maatschappijstructuur bepaald, het is zo weinig gericht geweest op de ontwikkeling van zelfstandig denken en zelfstandige informatieverwerking — die tezamen de behoefte aan overzichtelijk aangeboden, dieper dan het oppervlakkige 'nieuws' reikende, voorlichting stimuleren — dat het lezerspotentieel voor kranten van goede kwaliteit als *De Tijd* de eerste jaren nog wel beperkt zal blijven.

Overheids-subsidiëring van zakelijke ondernemingen is, in deze maatschappijstructuur, weliswaar formeel een zonde, maar wordt in de praktijk toch op ruime schaal toegepast. Ik hoef in dit verband maar te wijzen op de scheepsbouw en het agrarisch bedrijf. Daarom zou het alleszins verantwoord zijn als de regering, vooruitlopend op een meer dan de dagbladen alleen omvattend beleidsplan voor de publiciteitsmedia, steun zou verlenen aan noodlijdende persorganen. Per slot van rekening heeft die overheid er geen enkele moeite mee gehad, de a-kommerciële omroep ten dele te financieren uit een puur commercieel reclame-monopolie. Ze heeft nu al een jaar of tien gearzeld, het afroemen van een deel van de advertentiemarkt door de piratenzender Veronica onmogelijk te maken. (De recente zeerooverspelletjes zullen haar althans in dit opzicht wel tot inzicht brengen). Aan de andere kant is het zo, dat scholieren en studenten in toenemende mate blij geven van het vermogen tot kritisch denken. Dat opent althans enig perspectief voor de ontwikkeling van een gezondere, wezenlijke band tussen kranten en lezers.

Hoe meer kranten er verdwijnen, des te eenzijdiger, dus beperkter en gebrekkelijker, zal de voorlichting van het Nederlandse volk worden. Je moet er niet aan denken, dat de nu al in tal en bloei toenemende gratis advertentieblaadjes, samen met *De Telegraaf* en de combinatie AVRO/TROS — machtig geworden door commerciële handgrepen — de informatiemarkt volledig gaan beheersen. De kwaliteit van een samenleving wordt niet alleen, of zelfs maar in de eerste plaats, door materiële factoren bepaald. Er is veel voor te zeggen, dat je aan de kwaliteit van de publiciteitsmedia en hun oplaag of populariteit, de kwaliteit van de democratie kunt afmeten. Wat nu verloren gaat, zal niet zo makkelijk meer terug te winnen zijn. Daarom zijn voorlopige maatregelen, in afwachting van een beleid dat garandeert dat vrijheid van informatie en kultuuroverdracht meer dan grondwettelijke formules zijn, een urgente zaak van politieke verantwoordelijkheid.

Wat gaan ze doen met dat kwart miljoen?

U weet, dat het Humanistisch Verbond een kwart miljoen gulden ter beschikking heeft gekregen voor een grote ledenwervingsactie. Het verbond vergrijst en dreigt zachtens ter ziele te gaan, niet door een verflauwing van ideeën, niet door laksheid, maar door een gebrek aan leden die ideeën en activiteiten van het Verbond daadwerkelijk steunen door een lidmaatschap.

'Dit kwart miljoen geeft ons een unieke kans, als we die niet pakken, zijn we geen knip voor de neus waard', zei voorzitter Rood aan het einde van het kongres. Om u er een idee van te geven wat er gebeurt alvorens er nog maar iets gebeurt, volgt hier een vraaggesprek met Gerard Kosse die erachter probeerde te komen waarom en waardoor het verbond in de bestaande situatie terecht is gekomen.

Het onderzoek waarover Gerard Kosse spreekt vond plaats in het kader van zijn doctoraalstudie en werd als zodanig gesuperviseerd door professor S. Wieggersma en drs. J. Hoogstraten. Vooral deze laatste heeft het onderzoek begeleid. Zonder de nauwe samenwerking met de Stuurgroep Ledenwerving van het Humanistisch Verbond (waarvan de heer Kosse permanent voorzitter is) zou het image-onderzoek niet mogelijk zijn geweest. Deze Stuurgroep bestaat uit professor G. A. Kooy, mr. M. J. Kramer, Th. W. Polet, J. Pasmaan, J. de Leede en C. Visser. Haar taak is het hoofd-bestuur met spoed te adviseren op basis van een budget van f 250.000,— (te besteden in drie jaar) over de beste aanpak om te komen tot een aanmerkelijke vergroting van het ledenbestand.

U heeft een onderzoek ingesteld naar, laten we zeggen, de bekendheid van het Humanistisch Verbond?

Ja. Het was een image-onderzoek. De bedoeling was erachter te komen welke indruk het Humanistisch Verbond maakt op het publiek en hieruit konklusies te trekken ten aanzien van de vraag waarom er niet meer mensen lid zijn van het verbond.

Welke bevolkingsgroepen heeft u benaderd?

U vraagt hier naar de opzet van het onderzoek. In het kort komt het neer op het volgende. Alle bestaande onderzoeken over de houding ten aanzien van het verbond, de bekendheid die het heeft en dergelijke, werden bestudeerd. Daarna werden 65 interviews afgenomen bij de volgende groepen over hun bekendheid met en hun houding ten opzichte van het verbond:

- leden,*
- geïnteresseerden, mensen die alleen geld geven, mensen die kort geleden om informatie vroegen,*
- ex-leden,*
- mensen die op een of andere manier van het dienstenpakket gebruik maken of dat hebben gedaan en geen lid zijn: zoals HOI-kursisten, leden van de studentenvereniging en leden van het Humanisties Jongeren Sentrum,*
- mensen die niet in voornoemde vier groepen vallen, mensen dus die geen rechtstreeks contact met het Humanistisch Verbond hebben gehad.*

Wat was het praktisch resultaat hiervan?

Uit het verkregen materiaal werd de vragenlijst voor de grote enquête opgesteld. Hieraan namen 220 mensen deel, 200 lijsten konden worden gebruikt.

Is deze groep representatief voor het hele land?

Nee. De steekproef is een zo goed mogelijke afspiegeling van de Amsterdamse bevolking als we letten op geslacht, leeftijd en welstandsniveau.

Een duidelijk beeld dus van de grote steden?

Ja, dat is beter gesteld. Voorlopig lijkt het dan ook niet nodig om het onderzoek ook in andere steden te doen.

Is dat dan niet een wat eenzijdige benadering van de bevolking?

De vraag rest of in specifieke plattelands-gemeenten een aanvullend onderzoek nodig is. Enkele proefinterviews gaven hiertoe

geen aanwijzing. Een beslissing over het antwoord op deze vraag is nog niet genomen.

U heeft cijfers over de leeftijden van de leden van het verbond?

Ja. Tot 29 jaar	4 %	50-60 jaar	17 %
30-40	7 %	60-70	23 %
40-50	14 %	70 jaar en ouder	35 %

Mogen we hieruit de gevolgtrekking maken dat het Humanistisch Verbond een verouderde zaak is?

Zo eenvoudig ligt dat niet. We kunnen konstateren dat het verbond er niet in is geslaagd jonge leden aan te trekken en te behouden. De onbekendheid van het verbond bij jonge mensen speelt hierbij ook een rol.

En degenen die er wel van hadden gehoord, wat wisten die van het verbond af?

Bij mensen die wel bekend, of enigszins bekend waren met het verbond, verschilt het beeld dat zij ervan hebben van groep tot groep, naar leeftijd en geslacht. Bovendien blijken veel veronderstelde feiten lang niet altijd met de werkelijkheid te kloppen. Zo blijkt bij voorbeeld dat het aanwezig geachte activiteitenpakket nogal eens verschilt van het reële pakket en van het gewenste pakket! Opvallend is ook, dat er vaak een groot verschil is tussen ONZE opvatting over ONZE image bij het publiek en de image die het verbond bij het publiek blijkt te hebben.

Een menselijk gebrek aan zelfkennis, dunkt me?

In ieder geval kunnen we onder meer konstateren dat het verbond er niet in geslaagd is duidelijk over te komen en ook niet om over te komen zoals wenselijk vaak wordt geacht.

Heeft u er een idee van welke maatschappelijke groepen toekomstige leden zouden kunnen herbergen? Vooropgesteld dan dat men geen vervormd beeld van het verbond heeft?

Dit hangt voor een groot deel af van de activiteiten van de Stuurgroep Ledenwerving. Met het nodige voorbehoud kan ik zeggen dat deze Stuurgroep de leeftijds-kategorie om de veertig jaar een interessante categorie vindt. Bovendien meen ik dat er ook onder de jongeren toekomstige leden te vinden zijn. Onwikkelingen in zich humanistisch noemende jongerengroepen in Amsterdam brengen mij tot die veronderstelling.

Houdt u na afronding van dit onderzoek contact met het verbond inzake ledenwerving?

Ja. De werkzaamheden van de Stuurgroep zijn nog lang niet beëindigd. Structuur en doelstelling van het verbond en ook de werkwijze worden opnieuw bekeken. Binnenkort zal van verschillende, door het toeval bepaalde, leden van het verbond gevraagd worden mee te werken aan een onderzoek onder ons ledenbestand. Aansluitend hierbij zou ik graag willen wijzen op het grote belang van ieders medewerking. Elke bijdrage, op- en aanmerking is van harte welkom! Samen MOET het ons lukken het verbond een steviger basis te geven.

Een marxistische humanist

Door Wim van Dooren

Op verzoek van de redactie belicht prof. dr. W. van Dooren de betekenis van Kolakowski als marxistisch humanist en geeft de heer P. Spigt zijn indruk weer onmiddellijk na het zien en beluisteren van het gesprek tussen deze filosoof en zijn Franse kollega Lefèbvre.

Op zondagavond 23 mei hebt u misschien op de TV het programma met de filosofen Lefèbvre en Kolakowski gezien. Naast alle informatie, die daar werd geboden en alle publiciteit die er (terecht) om heen is gemaakt, is er ook alle aanleiding om juist in *Humanist* hierop in te gaan, gezien de humanistische achtergrond van beide denkers.

Kolakowski, tot wie, ik mij hier zal beperken, spreekt in zijn artikelen herhaaldelijk over humanisme en humanisten, alhoewel hij er dan net iets anders mee bedoelt dan wij doorgaans doen. Hij gebruikt het begrip humanisme meer in de zin van een aanduiding van de houding van de beoefenaar van de menswetenschappen, die zijn eigen terrein heeft naast of soms tegenover al te positivistisch-rationalistisch ingestelde wetenschapsmensen. Dit komt echter weer voort uit een duidelijke humanistische inspiratie, zoals die vooral blijkt uit zijn mensbeschouwing. Kolakowski verzet zich immers tegen alle dogmatische standpunten, die de mens in een bepaald schema willen onderbrengen, hetzij uit godsdienstige, hetzij uit marxistische motieven.

Dit wordt vooral duidelijk waar hij over vraagstukken van moraal en ethiek schrijft. Hij verwerpt een omschreven moraalkode, omdat deze zowel aan het individu de verantwoordelijkheid ontnemt, als ook aan de uniciteit en onherhaalbaarheid van iedere situatie waarin het individu geplaatst kan worden, voorbijziet.

Een soort superprijslijst van waarden in een vastgelegde kode vergeet bovendien, dat er konfliktssituaties kunnen optreden, waarin elke beslissing fout is — men moet soms wel iets fouts doen. Een dergelijke waardekode is ook (volkomen ten onrechte) geneigd beslissingen op kwantitatieve wijze te beoordelen door te stellen dat men eerder moet streven naar het goed van een groter aantal dan van een enkeling. In het algemeen komt Kolakowski op voor de betekenis van het individu tegenover allen, die het kollektieve boven het individuele stellen.

Anderzijds moeten we Kolakowski toch ook niet als een pure individualist afschilderen, want hij erkent tweeërlei rem op een te ver doorgevoerd individualisme:

1e de noodzaak tot redelijke verantwoor-

ding en

2e het vereiste maatschappelijke kader.

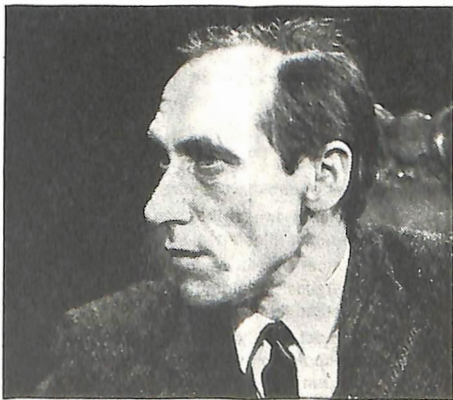
Het tweede punt is gemakkelijk te begrijpen uit zijn marxistische achtergrond, het eerste verdient enige nadere toelichting.

Kolakowski wil geen dogmatisch rationalist zijn, die alles aan zijn rede onderwerpt, of die alles redelijk meent te kunnen verklaren. Hij meent, dat een rationele houding inhoudt, dat de menselijke situatie met alle daarin liggende verantwoordelijkheden wordt bewustgemaakt, en ook dat alle waarheden en alle 'oplossingen' als voorlopig worden beschouwd. Alle mythische, definitieve verklaringen wijst hij af, zonder daarmee tot wanhoop of skepsis te vervallen.

Hij schrijft: *'de konsekwentie van het rationalisme in onze betekenis, is de erkenning van de situatie van het voortdurend pogen, de houding van het volledig openstaan ten aanzien van alles wat maar in enig opzicht betwijfeld kan worden'*.

In een bijzonder fraai artikel over de 'priester en de nar', waarin hij voor de laatste partij trekt, lezen we een soort geloofsbelijdenis, als hij stelt dat alle andere vruchten van filosofisch denken onvruchtbaar zijn, behalve de daaruit verkregen visie, dat het dient te gaan om *goedheid zonder toegeeflijkheid, moed zonder fanatisme, intelligentie zonder wanhoop en hoop zonder verblindings*.

Het is duidelijk, dat Kolakowski daarmee geen spektakulair filosoof is, maar een uiterst bescheiden denker, die ons met de belangrijkste menselijke problemen konfronteert.

Leszek Kolakowski

VERSCHILLENDE LEESTEKEN

Als men twee gerenommeerde filosofen — als Henri Lefèbvre en Leszek Kolakowski — tegenover elkaar aan een tafel zet om hen

voor een miljoenenpubliek te laten debatteren, dan ontkomt men niet aan het zoeken en konstateren van overeenkomsten en tegenstellingen die op zichzelf niet direkt met hun beider denkbeelden iets te maken hebben. Lefèbvre kon oreren in zijn eigen fraaie taal. Kolakowski, een Pool die in Oxford doceert en nu in het Frans moest discussiëren, had met die taal wel niet veel moeite, maar het werd wel duidelijk hoe groot het aandeel van de taal toch is in het subtiel mededelen van nuances van meningsverschillen. Tegenover elkaar zaten: een korte zware Fransman, mooi aarzelend eloquent betogend van een keihard marxistisch standpunt uit — en een dunne, lange nerveuze, haperende intellektueel die relativerend niet de illusie wilde vestigen dat Marx het verlossende woord heeft gesproken.

Op een zeker moment brachten zij het onder woorden. Waar Lefèbvre regelmatig uitroptekens plaatst, tekent Kolakowski weifelend een vraagteken.

Merkwaardig genoeg hebben zij enkele dingen gemeen. Beiden zijn van afkomst rooms-katholiek, alle twee hebben zij een aparte studie van de ketterij gemaakt, Marx is hun sterke inspirator en de kommunistische partij van hun vaderland heeft zowel de een als de ander uitgestoten — alleen Lefèbvre had liever dat men zei dat hij 'uitgetreden' was.

Maar daarmee hielden de overeenkomsten op. Hun interpretatie van Marx is verschillend, in het bijzonder met betrekking tot het modebegrip 'Entfremdung'.

Voor ons was van belang de discussie tussen beide filosofen over de bewijsbaarheid van een zedelijk oordeel, de objectieve rechtvaardiging van waarden. Lefèbvre was bepaald zwak in het gescharrel met de begrippen feit en waarde, maar ook de beduidend intelligentere Kolakowski ontkende een mogelijkheid tot stifikatie van een waarde. Hij sprak over het *mythische* karakter van waardesystemen — ten opzichte waarvan hij overigens in het geheel niet afwijzend stond.

Het was jammer dat dit punt niet werd ontleed, want de bewering van Kolakowski bleef nu hangen zonder dat aan het licht werd gebracht dat het rechtvaardigen van een moreel oordeel *uiteraard* op een andere wijze geschiedt dan het aantonen van de juistheid van een logisch oordeel. Het funderen van een zedelijk oordeel kan nooit op het oog hebben de geldigheid van dat oordeel voor alle tijden en alle plaatsen vast te stellen.

Het zou begrijpelijk zijn geweest als Kolakowski de gelegenheid had gekregen om — zoals hij het in enkele essays heeft gedaan — duidelijk te maken dat de *relatieve* geldigheid van een waarde-oordeel niets afdoet aan de objectieve aard van een zedelijk oordeel in een bepaalde situatie.

In het denken van moderne mensen is afgekeken met de werkelijk *mythische* fundering van een waarde-oordeel. God als kreator van waarden is vervallen nadat hij herkend werd als ons spiegelbeeld.

Maar evenzeer is korte metten gemaakt met een naïef-humanistische visie op de rechtvaardiging der zedelijkheid — als zou de mens eeuwige vormen van waarden altijd en overal erkennen.

Het debat zou erg vruchtbaar zijn geweest als de belangwekkende Pool had kunnen uitleggen dat de objectieve geldigheid van een waarde-oordeel niet wordt aangetast door de tegenwerping dat zo'n oordeel gegrondvest is in een levende werkelijkheid van mensen, hier en nu.

P. Spigt

KRITISCH

En hier komt Humanist dan aanslenteren met de oudbakken koekjes van het kongres van 22 en 23 mei. Kopij die 26/5 de deur uitgaat komt 12/6 op uw gangmat terecht. Oliebollen met Pasen dus. Vooruit, waarom ook niet?

'Dat uw woorden klinken als het geknars van een fossiel uit de tijd van de Verlichting...' (redenaar vermaant kongres)

Heel veel gezichten gezien, heel veel mensen gesproken, veel goede raad gekregen:

Humanist moet vrolijker
Humanist moet humanistischer
Humanist moet vooral over de politiek schrijven
Humanist moet vooral niet over de politiek schrijven
Humanist moet meer nieuws uit de gemeenschappen geven
Humanist moet witter
Humanist moet vooral geen clubblad wezen
Humanist moet geen moeilijke woorden gebruiken
Humanist moet telkens een on-

derwerp van veel kanten beschouwen
Humanist moet kort en terzake rapporteren
Humanist moet dikker
Humanist moet, moet, moet...
Dank u wel. Ik weet er ook nog een:
Humanist moet meer abonnees krijgen.

WARE het niet dat er ook een kongrestaal bestond, ZO ZAG IK MIJ GENOOPT mij te beperken tot vergadertaal IN ONS NIET AFLATEND STREVEN u, INFORMATIE TE LATEN GEWORDEN betreffende de KONKRETE REALITEIT van wat er IN HET VELD STAAT TE GEBEUREN, waarbij MEN ZICH WEL DIENE TE REALISEREN dat deze HYPERBOLEN de brakke grond beslist niet OVERSPEELDEN want men was OVER HET ALGEMEEN te zeer BIJ DE MATERIE BETROKKEN dan dat men UIT GEINVOLVEERDHEID naast de koppen van de spijkers sloeg die in AL HUN PLURIFORMITEIT voorhanden waren. GEWOON.

Even pet-af voor de thuiszittende familieleden van de kongresgangers. Weer een weekend dat ze zelf mochten opknappen.

'Zo'n kongres doet je goed,' zei een oudere.
'Een kul- en lulkongres,' zei een

jongere.
'Het bestuur heeft goed gewerkt,' zei een oudere.
'Hiërarchieke bedoening,' zei een jongere.
'Breda en Den Haag...' zei een oudere.
'Heb ik geen moer mee te maken,' zei een jongere.

Mikrofoons en ronddravende obers kunnen een spreker mooi pesten.

Als er een duidelijke oppositie in het kongres had gezeten, zo'n celafsplitsing, dan wist ik wel wie er steeds geniepig de mikrofoon te hoog of te laag stelde en door wie die rinkelende zwartbroeken de zaal werden ingejaagd. Een

spreker werd zelfs overdonderd door onweer. Wacht 's... toch oppositie? Van buitenaf? Nee, dát hebben we nu toch wel gehad dacht ik zo.

Het kongres duurde van zaterdagochtend tot zondagmiddag. Gelukkig mocht je zaterdagavond van je stoeltje af. Kon je zelf kiezen wat je wilde, een biertje aan

de bar, een kabaretje. een ballet,

een film hier, zang daar, of zo maar wat wandelen in het rond en mensen spreken. De verplichte Slag om de Koffie in de Pauze en het kribbig dringen om je jas, na afloop, was er eindelijk eens niet bij. 't Was precies wat we hebben moesten, een beetje ruimte en vooral: niets hoeven.

Fijn gedaan!
Wie zei er ook alweer dat-ie er geen moer mee te maken had?

Er zijn van die dagen, die niet lukken. 's Morgens, nog voor ik mijn ogen open heb, weet ik het al: vandaag heb ik geen zin. Dat betekent niet, dat ik dan ook de hele dag kan gaan free-wheelen, integendeel, the show must go on, hoe dan ook, zin of geen zin. Tenslotte, m'n grootmoeder kon met haar zeven dochters ook niet zeggen, dat ze een dag geen zin had, maar die mensen zeiden dat ook nooit geloof ik. Als je geen zin had, moest je zin maken en zo is het uiteindelijk nóg, alleen, wij mogen 't nu eerlijk bekennen. En natuurlijk gaat de show door, een beetje trekkerig en omdat ik geen zin heb om dingen te doen, die ik zou moeten doen, als ik wel zin had, kluns ik allerlei karweitjes, die er dan wel niet zo direct op aan komen, maar waarvan het toch wel fijn is, dat ze weer eens gedaan zijn: kamerblanten besproeien, stekjes in potjes zetten, tijdschriften opruimen, contactzegels inplakken en meer van die simpele klusjes, waarbij ik niet hoeft na te denken.

Een paar weken geleden had ik weer zo'n dag, de maandag na het kongres van het HV. 't Was kil en somber, ik was nog wat moe van het kongres en onze middelste dochter Petra deed eindexamen MMS en ik schoot maar niet op. De katten, die zulke stemmingen aanvoelen, waren stout als klei-

ne kinderen: tussen de lakens springen als ik bedden opmaakte, gevaarlijk uit de ramen hangen, eng doen op de rand van het balkon, met twee tegelijk de overgordijnen inschieten achter een bromvlieg aan, ik liep de hele dag te verbieden, ondertussen trillend als een riet, naarmate het uur van de uitslag naderde. Omdat ik toch met m'n handen geen raad wist, ben ik op een gegeven moment maar ramen gaan lappen. Eindelijk, om half zes kwam het bericht, dat Petra gezakt was, met drie vijven: voor Frans en voor Engels en nota bene ook voor geschiedenis, waar ze helemaal niet bang voor geweest was, omdat ze er 't hele jaar zevens en achten voor gehaald had. Heel sneu, want de leraar had zich tevoren op school bij een uitgebreide toestand van 'tentamens' en proefexamens uitvoerig op de hoogte gesteld van wat de leerlingen wisten, had dat nog nijver zitten aantekenen, ze hadden 'speciale studies' moeten inleveren, waar ze zich een hoedje op geploeterd hadden en toen sneed hij op 't examen andere onderwerpen aan, waar ze niet op gerekend hadden. Een verrassingsmethode, die nogal verwarring stichtte en die toch niet helemaal meer van deze tijd is, dacht ik. Toch hebben we maar een piepklein feestje gebouwd. We hebben tenslotte elkaar en we hebben de katten en de

gordijnen leven nog, wijzelf trouwens ook en we zijn gezond en de ramen waren weer schoon, die zou ik beslist ook niet gelapt hebben, als ik 't allemaal van tevoren geweten had! En bovendien stond er in een donkergroene fles op een laag tafeltje een prachtige, een beetje oranje-kleurige roos, die net begon open te bloeien. Ik moest er de hele dag steeds weer naar kijken, zoiets moois. Mijn man had hem, net als alle hoofdbestuurders, op het kongres gekregen van mevrouw Blom uit Rotterdam. Voor alles wat ze doen en omdat hun gezin het zo vaak zonder hen moet stellen en voor alle kritiek, die ze steeds op zich afgevuurd krijgen en voor alle tijd, die ze aan het HV. besteden, daarvoor kregen ze allemaal zo'n mooie roos. Is dat geen enig gebaar? 't Humanisme begint warmer te worden, menselijk zou ik haast zeggen. Zo kwamen er op het kongres allerlei vriendelijke mensen op me af, die ik helemaal niet kende, om me te zeggen, dat ze deze stukjes zo graag lezen. Dan ben ik tot tranen toe ontroerd, echt waar, want ik vind dat zo aardig, dan weet ik gewoon niet, wat ik zeggen moet. In ieder geval heeft het me, met die roos, gesteund in de trilsenuwen en 't zal me beslist door de dagen heenhelpen, die niet lukken willen, al komen die, gelukkig, uiterst sporadisch voor. Ans Spigt